

УДК 330.3 : 37.032

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-278-1-4

ДИХА М. В.

Хмельницький національний університет

ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СИСТЕМІ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Охарактеризовано здоров'я людини в системі досягнення цілей сталого розвитку та його значимість в контексті формування та розвитку людського потенціалу. Висвітлено підходи до трактування поняття «людський потенціал». Надано авторське визначення поняття «людський потенціал» як сукупності природних, генетично закладених та набутих можливостей, які можуть бути використані для досягнення індивідуальних та суспільних цілей і залежно від рівня осучаснення можливостей, підтримання / не підтримання в належному стані та застосування за певних умов можуть принести різні результати. Для забезпечення здоров'я людини як базової, фундаментальної складової формування та розвитку людського потенціалу та в контексті збереження міцного здоров'я як однієї з глобальних цілей сталого розвитку акцентовано увагу на таких аспектах: культура здорового харчування; культура здорового способу життя; система охорони здоров'я.

Ключові слова: здоров'я людини, людський потенціал, сталий розвиток.

ДЮХНА М.

Khmelnitskyi National University

HUMAN HEALTH AS A BASIC COMPONENT OF HUMAN POTENTIAL IN THE CONTEXT OF ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF UKRAINE

The human health in the system of achievement of the goals of sustainable development and its importance in the context of formation and development of human potential are characterized. Approaches are highlighted to the interpretation of the concept of "human potential", which reveal its meaning as a set of abilities, in the context of the main element of national wealth, in the context of the heritage of the nation, identification with human capital, reflecting only instrumental views on this concept. The author defines the concept of "human potential" as a set of natural, genetically laid (including health, abilities, talents: for example, unique timbre of voice and musical hearing, etc.) and acquired opportunities (intellectual, physical, sociocultural abilities, abilities, skills, competences, qualifications, etc.) that can be used to achieve individual and societal goals; and depending on the level of opportunity upgrading (continuous development: improvement, advanced training, etc.), maintaining / not maintaining in good condition (health status, taking into account lifestyle, quality of nutrition, ecology) and application under certain conditions (socio-cultural, economic, demographic, employment, motivational, etc.) can produce different results. In order to ensure human health as a basic, fundamental component of the formation and development of human potential, and in the context of maintaining good health as one of the global goals of sustainable development, attention has been focused on such aspects as: a healthy food culture (steps in its organization at the state level to regulation / regulation of quality standards, protection of the content of harmful to the organism components in food); a culture of healthy lifestyles (combating bad habits, including through a system of preventive measures, changing public consciousness, sensible attitudes towards health); health care system (reforming the system to ensure the proper provision of medical services to patients, restoring, preserving their health as the most valuable potential, including for the implementation of productive activities in various fields).

Key words: human health, human potential, sustainable development.

Постановка проблеми. Досягнення найбільш узагальненої стратегічної мети усіх країн світу – забезпечення сталого соціально-економічного розвитку національних економік – неможливе без ефективної реалізації людського потенціалу. Загальновизнано у сучасному світі, що саме високий рівень реалізації людського потенціалу, а не матеріальні чи фінансові ресурси є головною передумовою економічного зростання, адже саме завдяки вмільм діям людини примножуються фінансові ресурси, впроваджуються альтернативні джерела енергії, продукуються інновації у різних сферах життєдіяльності тощо. Людський потенціал обумовлює економічне зростання через використання людських ресурсів, які володіють знаннями, вміннями, інноваційними ідеями тощо. Умови в країні можуть бути сприятливими/несприятливими для формування та розвитку людського потенціалу (наприклад, певний стан охорони здоров'я, системи освіти тощо) або ж через несприятливі соціально-економічні, політико-правові чи інші умови в країні ускладнюються/відсутні можливості реалізації людського потенціалу, що обумовлює міграцію населення, пошук можливостей власної реалізації, реалізації знань, вмінь в інших країнах і відповідно на благо інших країн, компаній. Тому створення умов для діючої системи формування та ефективної реалізації людського потенціалу обумовлює можливості для успішної діяльності як окремих індивідуумів, суб'єктів господарської діяльності, так і для забезпечення соціально-економічного розвитку країни в цілому. В контексті сучасних реалій важливим є дослідження здоров'я людини як фундаментальної складової людського потенціалу в системі досягнення цілей сталого розвитку, що й обумовлює актуальність теми статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Людський потенціал, його значення у соціально-економічному розвитку на макро-, мезо-, мікрорівнях, чинники, умови формування та розвитку людського потенціалу висвітлено в працях багатьох вчених: Д. Богині [1], О. Грішнєвої [1; 2], Т. Заславської [8], Е. Лібанової [9],

О. Стефанишина [16], Л. Шаульської [17] та ін. Питання ефективної реалізації людського потенціалу для забезпечення економічного зростання, досягнення цілей сталого соціально-економічного розвитку відображені у працях [4; 5; 7], а питання фінансування акцепторної системи, в т. ч. системи охорони здоров'я знайшли відображення у праці [6]. Підходи до визначення сутності та вагомості складових людського потенціалу в наукових працях різні. Тому сучасні реалії обумовлюють необхідність розвитку наукової думки щодо розуміння категорії «людський потенціал», обґрунтування складової «здоров'я» у системі формування та розвитку людського потенціалу, а також збереження міцного здоров'я як безпосередньо однієї з глобальних цілей сталого розвитку, що й обумовлює **мету статті**.

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях щодо питань формування та розвитку людського потенціалу науковці розкривають сутність даного поняття у контексті головного елемента національного багатства, у контексті надбання нації, як сукупність здатностей, інші ототожнюють його з людським капіталом, відображають лише інструментальні погляди на дане поняття.

Вважаємо на доцільне зазначити, що «потенціал» (*potential*) є терміном латинського походження, під яким розуміються можливості, які можуть реалізуватися для певної сфери життєдіяльності. Поняття «потенціал» ґносеологічно є широким, адже включає сукупність можливостей, джерел і ресурсів, що можуть бути використані для вирішення визначених завдань [2, с. 8].

У контексті розгляду «людського потенціалу» і «трудового потенціалу» окремі дослідники вважають ці поняття «близькими за змістом» [1, с. 58]. Вважаємо таке визначення не коректним. Доречним, на нашу думку, є чітке градування ієрархії між даними поняттями, адже останній (трудова потенціал) є складовою першого (людського потенціалу).

У своєму визначенні «людського потенціалу» С. Пирожков зосереджується лише на його соціальній значимості: «людський потенціал – це системне утворення, зміст і функції якого розкриваються у процесі взаємозв'язку і взаємодії його складових, реалізація яких у ході життєдіяльності призводить до певних досягнень людини, що мають соціальну значимість» [12, с. 17]. Такий підхід по суті залишає поза увагою інші спектри значимості даної важливої складової у процесах розвитку економічної, військово-політичної, культурної, природоохоронної, демографічної та інших сфер діяльності.

Інтелектуальна складова у реалізації людського потенціалу безперечно архівагома. Проте, вузьким за змістом є визначення дослідників [13; 14], які ототожнюють «людський потенціал» з «інтелектуальним капіталом» чи навіть з відносно ширшим поняттям «людським капіталом». Варто зазначити, що людський потенціал реалізується як людський капітал за певних обставин, але ж людський потенціал може залишатися і не реалізованим в більшій чи меншій мірі. У співвідношенні понять «людський потенціал» і «інтелектуальний капітал», останній є результатом першого.

Підходи до визначення поняття «інтелектуальний капітал», взаємопов'язані елементи, які аргументують інтелектуальний капітал, авторське трактування поняття «інтелектуальний капітал» та його значимість в системі забезпечення інноваційного розвитку країни див. детальніше у [3].

Також варто звернути увагу на різновекторне визначення «людського потенціалу як сукупності соціально-демографічного, соціально-економічного, діяльнісного та соціокультурного потенціалів» [2; 9]. На нашу думку, такий підхід є не коректним, адже зазначені потенціали радше обумовлюють один одного, впливають один на одного, посилюють або послаблюють за різних умов їх формування та реалізацію.

Достатньо ґрунтовно охарактеризовано людський потенціал України у монографії [16] та стратегію розвитку трудового потенціалу України у монографії [17]. Повністю погоджуємось з Л. Шаульською, яка стверджує, що поняття «людський потенціал», позначаючи сукупну здатність населення до економічної та соціальної діяльності і розвитку, є найширшим за змістом і включає трудовий потенціал як невід'ємну його складову і людський капітал як форму його реалізації [17, с. 93–94].

Заслужують на увагу визначення «людського потенціалу» міжнародними інституціями. Зокрема, Світовий банк включає в поняття «людський потенціал» також стан здоров'я та якість харчування; ООН – освіту, професійний досвід, фізичний стан, здатність до виживання, інші характеристики, що забезпечують продуктивність і самозабезпеченість людей [18]. На нашу думку, перелічені складові є важливими, а подекуди й визначальними складовими людського потенціалу.

У цьому ж контексті (зачаєння/переліку складових) трактує людський потенціал Т. Заславська: «як сукупність фізичних сил, ділової активності, ініціативи, творчої енергії громадян, які можуть бути використані для досягнення індивідуальних та суспільних цілей» [8].

На нашу думку, під людським потенціалом варто розуміти сукупність *природних, генетично закладених* (в т. ч. здоров'я, здібності, таланти: наприклад, унікальний тембр голосу та музичний слух, тощо) *та набутих можливостей* (інтелектуальні, фізичні, соціокультурні здатності, здібності, навички, вміння, компетентності, кваліфікація людини, тощо), які можуть бути використані для досягнення індивідуальних та суспільних цілей; та в залежності від рівня осучаснення можливостей (постійного їх розвитку: вдосконалення, підвищення кваліфікації тощо), підтримання/не підтримання в належному стані (стан здоров'я, враховуючи спосіб життя, якість харчування, екологію) та застосування за певних умов (соціально-культурних, економіко-демографічних, трудових відносин, мотиваційних тощо) можуть принести різні результати.

З огляду на проблеми сьогодення варто детальніше зупинитися на такій складовій людського потенціалу як здоров'я. Дана складова є, на нашу думку, базовою, фундаментальною складовою, часто сприймається як така, що апріорі дається людині без належної уваги до забезпечення необхідних характеристик стану здоров'я та його збереження.

Дані таблиці 1 свідчать про негативне сальдо щодо природного руху населення в Україні. Скорочення чисельності населення в Україні обумовлене низкою чинників, в т. ч. високою часткою населення старших вікових груп відносно показника народжуваності, відносно низькою тривалістю життя населення в Україні, особливо серед чоловіків, проблемами системи охорони здоров'я та соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Таблиця 1

Природний рух населення в Україні, осіб

Рік	Кількість живонароджених	Кількість померлих	Природний приріст / скорочення, (+/-)	Кількість померлих дітей у віці до 1 року
2015	411783	594795	-183012	3318
2016	397039	583631	-186592	2955
2017	363987	574123	-210136	2786
2018	335874	587665	-251791	2397
2019	308817	581114	-272297	2189

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено за даними [15].

В контексті здоров'я як складової формування та розвитку людського потенціалу, а також в контексті збереження міцного здоров'я як безпосередньо однієї з глобальних цілей сталого розвитку варто зупинитися на таких аспектах:

1. Культура здорового харчування. Недоотримання в раціоні харчування необхідної кількості вітамінів та мікроелементів є не стільки через низькі доходи частини населення в Україні, як через існуючі традиції споживання, які не піддавалися «ревізії» на збалансованість. Насамперед в сім'ї мають закладатися основи раціонального харчування. В цьому контексті важливою є «продуктова пропозиція» на полицях магазинів. Тому на державному рівні для забезпечення здоров'я нації має функціонувати програма підтримки органічного виробництва і переробки продукції, діяти система нормативно-правових актів щодо регулювання стандартів якості, дозволів на допустимий вміст харчових добавок чи їх заборона тощо. Прикладом може слугувати досвід країн, які спільно з дослідницькими установами пропагують здорове харчування, а виробники пропонують корисні та безпечні для організму людини продукти харчування (зокрема, з меншим у порівнянні з аналогами вмістом солі, цукру). Наслідком «розумного та здорового харчування» в цих країнах відзначають зменшення серцево-судинних та інших захворювань, збільшення тривалості життя.

Також ще з початку 1990-х років вже неодноразово було доведено, що трансжири негативно впливають на здоров'я споживачів, призводять до серцево-судинних захворювань, діабету 2 типу, а окремі дослідження пов'язують вживання трансжирів з деякими формами раку, ожирінням, хворобою Альцгеймера та деякими іншими захворюваннями.

У світі напрацьовано підходи до регулювання вмісту трансжирів у харчових продуктах:

– вимога маркування (зазначати у складі продукту трансжири);

– законодавче обмеження (заборона) трансжирів (Данія, Швейцарія, Ісландія, Норвегія, Угорщина, Австрія);

– добровільна взаємодія уряду та виробників галузі для зменшення вмісту або виключення трансжирів з продуктів харчування (Нідерланди, Німеччина).

Першою у світі країною, яка у 2003 році ввела практично повну заборону продажу продуктів, що містять трансжири, є Данія. Статистика свідчить, що у період з 1980–2009 роки у Данії спостерігалось найбільше зниження рівня смертності від ішемічної хвороби серця порівняно з іншими країнами ЄС.

В Україні у листопаді 2019 року було направлено Президенту України електронну петицію № 22/077722-еп щодо обмеження використання трансжирів у харчових продуктах [11]. Петицію не було підтримано. Можна співставляти видатки виробників харчової промисловості під час переходу до альтернативних жирів, втрати раніше отримуваних прибутків чи здорожчання продукції для споживачів, проте, переваги для суспільства неспівставно більші (зокрема, в частині зменшення втрат продуктивності від хвороб тощо).

В Україні, на жаль, розуміння проблеми поки немає. Як приклад, у Данії перш ніж вводити обмеження у 2003 році Національною радою з харчування було опубліковано декілька звітів про вплив трансжирів на здоров'я датчан, які отримали широке висвітлення у ЗМІ та відповідно підтримку населення. Тому потрібно формувати таке розуміння в Україні, адже будь-який захід громадського здоров'я потребує висвітлення населенню шкідливого впливу на організм певної продукції (окремих складових у продукції), а також роз'яснення щодо «здорової альтернативи» у засобах масової інформації.

2. Культура здорового способу життя. Значна частина дітей шкільного віку проводять більшість часу за комп'ютерними іграми, що призводить до проблем із зором, сколіозів різних ступенів тощо. Така ж проблема характерна і для так званих «офісних працівників». Недостатність рухливості усіх вікових категорій обумовлює зниження потенціалу здоров'я людини. Тому, можна стверджувати про ненауковість пропозицій, проте, пропаганда здорового способу життя, простий перелік порад щодо раціонального розпорядку дня із виділенням часу для відвідування спортзалу, басейну чи просто пішої прогулянки по стадіону буде великим кроком до забезпечення здоров'я та формування свого людського потенціалу.

Суттєвою проблемою є шкідливі звички. Зокрема, надмірне вживання алкоголю значною частиною населення України є недооціненою «загрозою» для розвитку людського потенціалу, обумовлює його деградацію та, що не менш важливо та жахливо – байдуже або мовчазне ставлення суспільства до даної проблеми. Згубний вплив на здоров'я людини мають наркотичні засоби (які здебільшого поширюються серед молодих вікових груп); мова не іде про наркомісткі препарати, які призначаються хворим (для яких має бути чітко визначена процедура / механізм їх отримання). На нашу думку, на державному рівні вкрай недостатньо заходів вживається щодо унеможливлення доступу наркотичних речовин до населення (а на нашу суб'єктивну думку складається враження про «показову боротьбу з проблемою на найнижчих її рівнях»). Превентивні функції не виконуються на належному рівні, а правоохоронні органи здебільшого працюють у площині забезпечення виконання «функцій покарання» і «святкового звітування» про титанічно виконану роботу в частині притягнення до кримінальної відповідальності «дрібних цапів відбувайлів». Попри специфічність питання та не глибоку необізнаність в цій проблематиці науковців-економістів, на нашу думку, не викликає сумнівів негативний вплив психотропних речовин на здатність до продуктивної роботи, блокування розвитку людського потенціалу, його деградація. Культура суспільної свідомості потребує змін. Шкідливі звички мають бути витіснені системою превентивних заходів, зміною суспільної свідомості, розумним ставленням до здоров'я як надцінної складової людського потенціалу.

3. Система охорони здоров'я. Оскільки в Україні не діяла практично жодна норма, яка повинна була забезпечувати доступ пацієнта до безкоштовної медицини, то критика багатьох сучасників реформи системи охорони здоров'я, заклики щодо необхідності її відміни / призупинення з аргументацією про важливість / необхідність безкоштовного надання медичних послуг є безвідповідальними. Адже, потрапивши в медичний заклад, пересічні громадяни вимушені були не лише оплачувати вартість усіх ліків, в багатьох випадках – декларовану комфортність перебування в лікарняній палаті, а й добровільно-примусову вдячність – оплату послуг лікаря (по суті за реалізацію його професійного лікарського потенціалу). І хорошим результатом ще є випадки, якщо пацієнти «в руках» медиків з наявним лікарським потенціалом в умовах міграції високо кваліфікованих медиків за межі України. Тому беззаперечною є достойна мотиваційна умова реалізації людського потенціалу медичних фахівців в Україні, яка має бути забезпечена в «прозорий» спосіб.

Встановлення гарантованого переліку безкоштовних послуг для пацієнта (гарантований державою пакет медичної допомоги – перелік певних лабораторних аналізів, операцій тощо); встановлення вартості надання лікарських послуг, хірургічних операцій (попри критику чи дискусії щодо заниженої вартості окремих послуг); встановлення переліку медичних послуг (неекстренна стоматологія, звернення до лікаря без направлення, естетична медицина тощо), які пацієнтам самостійно доведеться сплачувати, – є позитивним кроком.

Попри спротив населення реорганізації медичних закладів у малих населених пунктах, вважаємо, що перебування в несучасних, малотехнологічних лікарнях не дозволяє надати кваліфіковану медичну допомогу пацієнтам. В умовах недостатності бюджетного фінансування системи охорони здоров'я [10] модернізувати усі лікарні, на жаль, не реалістично, а фінансувати ліжко-місця також недоцільно. В найкоротші терміни доцільно облаштувати найсучаснішим діагностичним обладнанням тощо медичні заклади хоча б у великих містах, в яких можна буде насправді надати, а пацієнту отримати кваліфіковану медичну допомогу. А Національна служба здоров'я України як центральний орган виконавчої влади, який реалізує основний принцип медреформи «гроші йдуть за пацієнтом», має оплатити вартість реально наданих медичних послуг.

Необхідність використання найсучасніших протоколів у наданні медичних послуг також не піддається сумнівам. Проте, на сьогодні загрозою в усьому світі є Covid-19. Фахівці працюють над розробкою вакцини. Країни, меценати виділяють фінансування на боротьбу з вірусом. В умовах викликів і загроз в Україні головним завданням є злагоджені та ефективні дії щодо збереження здоров'я населення.

Спалах коронавірусу є серйозним викликом та ударом для світової економіки. На тлі закриття кордонів, карантинних заходів компанії оголошуватимуть дефолти за виплатами, бізнеси будуть закриватися, рівень безробіття зростатиме, а споживання знижуватиметься. Економічної кризи, на жаль, не оминуть й Україні. Загрози для економіки, проблеми та шляхи їх вирішення є предметом наступного дослідження, проте, важливо зазначити, що надзвичайно важливою є вчасна і дієва реакція органів державної влади в Україні щодо усіх сфер життєдіяльності та функціонування соціально-економічної системи.

Висновки. Основним багатством будь-якої країни є люди. Ключовим завданням будь-якого суспільства є створення умов для формування та розвитку потенціалу людини, створення умов для його

реалізації. Розвиток людського потенціалу є фундаментом для соціально-економічного прогресу суспільства. Створення умов для реалізації людського потенціалу обумовлює реалізацію стратегічних цілей як для окремо взятої організації, так соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Існуючі підходи до визначення поняття «людський потенціал» розкривають його зміст як сукупність здатностей, у контексті головного елемента національного багатства, у контексті надбання нації, ототожнення його з людським капіталом, відображення лише інструментальних поглядів на дане поняття.

Автором визначено поняття «людський потенціал» як сукупність *природних, генетично закладених* (в т. ч. здоров'я, здібності, таланти: наприклад, унікальний тембр голосу та музичний слух тощо) *та набутих можливостей* (інтелектуальні, фізичні, соціокультурні здатності, здібності, навички, вміння, компетентності, кваліфікація людини, тощо), які можуть бути використані для досягнення індивідуальних та суспільних цілей; та в залежності від рівня осучаснення можливостей (постійного їх розвитку: вдосконалення, підвищення кваліфікації тощо), підтримання/не підтримання в належному стані (стан здоров'я, враховуючи спосіб життя, якість харчування, екологію) та застосування за певних умов (соціально-культурних, економіко-демографічних, трудових відносин, мотиваційних тощо) можуть принести різні результати.

Для забезпечення здоров'я людини як базової, фундаментальної складової формування та розвитку людського потенціалу та в контексті збереження міцного здоров'я як однієї з глобальних цілей сталого розвитку акцентовано увагу на таких аспектах як: 1) культура здорового харчування (кроки в його організації на державному рівні щодо регулювання/регламентування стандартів якості, оборони на вміст шкідливих для організму людини складових у продуктах харчування); 2) культура здорового способу життя (боротьба зі шкідливими звичками в т.ч. через систему превентивних заходів, зміну суспільної свідомості, розумним ставленням до здоров'я); 3) система охорони здоров'я (реформування системи з метою забезпечення належного надання медичних послуг пацієнтам, відновлення, збереження їх здоров'я як найціннішого потенціалу, в т.ч. для реалізації функцій продуктивної діяльності в різних сферах).

Література

1. Богиня Д. П. Основи економіки праці : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К. Знання-Прес, 2000. – 313 с.
2. Грішнова О. А. Людський розвиток : [навч. посіб.] / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
3. Диха М. В. Інтелектуальний капітал у системі забезпечення інноваційного розвитку країни / М. В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2019. – № 6. – С. 45–49.
4. Диха М. В. Соціально-економічний розвиток України: напрями та засоби реалізації : [монографія] / М. В. Диха. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 388 с.
5. Диха М. В. Сталий розвиток України в глобалізаційному вимірі / М. В. Диха // Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конференції (9–10 жовтня 2019 року). – Маріуполь, 2019. – С. 57–59.
6. Диха М. В. Теоретичні основи моделювання бюджетного розподілу в системі управління соціально-економічними процесами / М. В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 2, Т. 2. – С. 25–28
7. Dykha Mariia V. Economic mechanism toolkit for state regulation of socioeconomic processes / Mariia V. Dykha // Actual Problems of Economics. – 2016. – № 5 (179). – P. 20–29. – URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/5395>
8. Заславская Т. Н. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе / Т. Н. Заславская // Общественные науки и современность. – 2005. – № 3. – С. 12–16.
9. Лібанова Е. М. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : [колективна монографія] / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
10. Матеріали офіційного сайту Міністерства Фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
11. Обмежити використання трансжирів у харчових продуктах : електронна петиція №22/077722-еп Президенту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://petition.president.gov.ua/petition/77722>
12. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С. И. Пирожков. – К. : Наук. думка, 1992. – 173 с.
13. Порохня В. М. Моделювання людського потенціалу держави : [монографія] / В. М. Порохня, В. В. Бирський. – Запоріжжя : КПУ, 2008. – 192 с.
14. Приймак В. Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України : [монографія] / В. Приймак, О. Гинда ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Растр-7, 2013. – 436 с.
15. Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України : [монографія]. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315 с.
17. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : [монографія] / Л. В. Шаульська. – Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-ті, 2005. – 502 с.
18. Global Compact. URL : <https://globalcompact.org.ua>

References

1. Bohynia D. P. Osnovy ekonomiky pratsi : [navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.] / D. P. Bohynia, O. A. Hrishnova. – K. Znannia-Pres, 2000. – 313 s.
2. Hrishnova O. A. Liudskyyi rozvytok : [navch. posib.] / O. A. Hrishnova. – K. : KNEU, 2006. – 308 s.
3. Dykha M. V. Intelektualnyi kapital u systemi zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku krainy / M. V. Dykha // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2019. – № 6. – S. 45–49.
4. Dykha M. V. Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Ukrainy: napriamy ta zasoby realizatsii : [monohrafiia] / M. V. Dykha. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2016. – 388 s.
5. Dykha M. V. Stalyi rozvytok Ukrainy v hlobalizatsiinomu vymiri / M. V. Dykha // Stratehichniy potentsial derzhavnogo ta terytorialnoho rozvytku : materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii (9–10 zhovtnia 2019 roku). – Mariupol, 2019. – S. 57–59.

6. Dykha M. V. Teoretychni osnovy modeliuвання biudzhethnoho rozpodilu v systemi upravlinnia sotsialno-ekonomichnymy protsesamy / M. V. Dykha // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2016. – № 2, T. 2. – S. 25–28
7. Dykha Mariia V. Economic mechanism toolkit for state regulation of socioeconomic processes / Mariia V. Dykha // Actual Problems of Economics. – 2016. – № 5 (179). – P. 20–29. – URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/5395>
8. Zaslavskaia T. N. Chelovecheskyi potentsyal v sovremennom transformatsyonnom protsesse / T. N. Zaslavskaia // Obshchestvennie nauky y sovremennost. – 2005. – № 3. – S. 12–16.
9. Libanova E. M. Liudskiy rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz : [kolektyvna monohrafiia] / za red. E. M. Libanovoi. – K. : In-t demografii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2007. – 367 s.
10. Materialy ofitsiinoho сайту Ministerstva Finansiv Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.minfin.gov.ua>.
11. Obmezhyty vykorystannia tranzhyriv u kharchovykh produktakh : elektronna petytsiia №22/077722-ep Prezydentu Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://petition.president.gov.ua/petition/77722>
12. Pirozhkov S. I. Trudovoy potencial v demograficheskoy izmerenii / S. I. Pirozhkov. – K. : Nauk. dumka, 1992. – 173 s.
13. Porokhnia V. M. Modeliuвання liudskoho potentsialu derzhavy : [monohrafiia] / V. M. Porokhnia, V. V. Byrskiy. – Zaporizhzhia : KPU, 2008. – 192 s.
14. Pryimak V. Upravlinnia protsesamy rozvytku ta realizatsii liudskoho potentsialu v ekonomitsi Ukrainy : [monohrafiia] / V. Pryimak, O. Hynda ; Lviv. nats. un-t im. I. Franka. – Lviv : Rastr-7, 2013. – 436 s.
15. Statystychna informatsiia / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Stefanyshyn O.V. Liudskiy potentsial ekonomiky Ukrainy : [monohrafiia]. – Lviv : Vydav. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2006. – 315 s.
17. Shaulska L. V. Stratehiia rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy : [monohrafiia] / L. V. Shaulska. – Donetsk : NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-ti, 2005. – 502 s.
18. Global Compact. URL : <https://globalcompact.org.ua>

Надрукована : 11.03.2020